

Llwybrau Afordir Pen-bre

1 Defnyddiwyd Gallt Pen-y-bedd fel meithrinfa ar gyfer Coedwig Pen-bre, un o blanhigfeydd cynharaf y Comisiwn Coedwigaeth. Yn y 1930au cynnar, roedd rhyw 30 o fenywod yr ardal yn gweithio yma, yn tyfu coed o had i'w plannu ar y twyni ar hyd yr arfordir.

2 Cafodd y gors hon ei hamgau ganrifoedd yn ôl a'i draenio i lyn Swanpool. Ceir cyfeiriad o'r 17eg ganrif at ddau lyn o'r enw Swanpool, hafan i hwyaid a gwyddau, llyswennod a physgod môr fel y torbw'r a'r lleden chwithig. I'r gogledd yr oedd cors Caldicot, tir pori da ar gyfer defaid yn ôl awdur o'r 13eg ganrif. Ymhellach eto i'r gogledd ar gwr y gors, mae enwau fel Salthouse Pill yn dwyn i gaf yr arfer o ferwi dŵr y mor i wneud halen.

3 Cafodd chwe thŷ arbennig iawn eu golwg, o'r arddull 'Dutch Gable', eu hadeiladu ar ôl y Rhyfel Byd Cyntaf fel rhan o gynllun Lloyd-George i adeiladu 'tai ar gyfer arwyr'. Ymgartrefodd 18 o gyn-filwyr yno.

4 Fferm Pen-y-bedd. Un o'r prif ffermydd ar ystad Cwrt Pen-bre. Ar fap Emanuel Bowen o Dde Cymru, 1729, roedd yn dŷ i fan fonheddwr. Cafodd ei foderneiddio yn y ganrif ddiwethaf.

5 & 6 Gadawodd y rhyfel ei ôl ar yr ardal. Ceir yma blociau concrid mawr i rwystr tanciau ac 'Astrodôm' concrid lle efelychid amodau hedfan i hyfforddi peilotiaid. Mae hwn yn awr yn Heneb swyddogol.

7 Y Rheilffordd/Heol yr A484. Adeiladwyd y ddwy yn nechrau'r 1850au – penllanw'r gwaith a ddechreuwyd ganrifoedd cyn hynny o amgau corsydd Cydweh, Pinged a Phen-bre. Adeiladwyd yr A484 i roi Deddf Amgau corsydd Pinged a Phen-bre ar waith. Fe'i codwyd ar sarn a'i chwblhau ym 1851. Yr un pryd, roedd Isambard Kingdom Brunel yn adeiladu Rheilffordd De Cymru. Pan agorwyd hi'n swyddogol ar 21 Awst 1852, datlwyd yr achlysur gyda thait i Brunel a phwysigion eraill ar y tren o Abertawe trwy gors Pen-bre i Gaerfyrddin.

8 Camlas Cydwelli-Llanelli (lein Rheilffordd y Mwynau) a Chamlas Ashburnham. Cyn codi'r gamlas, byddai'r Arglwydd Ashburnham yn defnyddio ceffylau pwn l gludo'r glo o'i byllau a'i lefelau yng Nghoed y Marchog a Choed Rhyal i'r llongau yn aber y Gwendraeth a Moryd Byrri. Dechreuwyd adeiladu'r gamlas, gyda'r gyntaf yng Nghymru, ym 1796. Roedd yn 1.5 filltir o hyd rhwng Coed Rhyal a Phîl ar foryd y Gwendraeth ac ychwanegwyd cangen ati ym 1805 i Fferm y Ffrwd, ac yna i bwl glo yng Nghors y Ffrwd. Daeth y glo hwnnw i bell ym 1818 a dyna ddiwedd y gamlas.

Cysylltai Camlas Cydwelli a Llanelli gwm Gwendraeth â harbwr newydd ym Mhen-bre. Cewyd cwmni tramffyrdd ym 1812, ond roedd y gost a siltio trwm ym Mhen-bre yn dreth anferthol ar y cwmni. Agorwyd harbwr Porth Tywyn ym 1832 a chodwyd estyniad o'r gamlas iddo ym 1837.

A hitau 'n dechrau talu ffordd, daeth y rheilffyrdd a bygwth chwalu'r cyfan ond newidiwyd enw'r cwmni i'r 'Kidwelly and Burry Port Railway Co.' a chodwyd rheilffordd fwynau ar hyd llwybr y gamlas. Heddiw, mae Fferm y Ffrwd yn warchodfa natur bwysig ac yn gynefin i amrywiaeth o blanhigion tir gwlyb.

9 Rhos o fythynnod (Waun Rhedyn Mân). Tai nodweddiadol gweithwyr diwydiannol oddechrau'r 19eg ganrif.

10 & 11 Rhedai tramffordd o byllau glo Coed Rhyal I Gamlas Ashburnham ac mae olion sawdde (slantiau), gene (mynedfeydd), pyllau glo, tomenni ac incliniau i 'w gweld o hyd: Ymddiriedolaeth Bywyd Gwylt Dyfed sydd bellach yn berchen ar Goed Rhyal. Ceil rhagor o lwybrau yno.

12 Fferm y Cwrt. Ar ôl concwest y Normaniaid, cafodd Pen-bre ei wneud yn faenor a fewn Arglwyddiaeth Cydweli. Y teulu cynharaf oedd y Butlers o'r Cwrt ym 1361. Ym 1677, priododd yr aeres John Ashburnham o Sussex a gafodd ei urddo'n iarll ym 1689. Bu farw'r Ashburnhain diwethaf ym 1924. Roedd ynt yn deulu o ddiwydianwyr arloesol a phwysig yn ogystal ag yn dirfeddianwyr o fri. Er yn faich i'w gadw, y Cwrt, â'i simneiau tal a'i ffenestri myliynog, yw'r adeilad mwyaf o oes Elizabeth yn Sir Gaerfyrddin.

13 Y Lon ô'r Cwrt – hen lwybr pantiog, y ffordd hynaf y byddwch yn ei dilyn. Dyma'r hen ffordd ganoloesol i lawr i Ben-y-bedd a Chaldicot.

14 Wrth edrych i lawr o bont y rheilffordd, fe welwch yr hen lein gangen i'r hen ffatri Ordnans sydd yn awr yn rhan o Barc Gwledig Pen-bre. Am yr hanes, mae taflen ar wahân ar werth yng Nghanolfan Ymwelwyr y Parc.

Pembrey Coastal Walks

1 Penybedd Wood used to be the nursery for Pembrey Forest, one of the earliest Forestry Commission plantations in Wales. In the 1930s, some 30 local women were employed here, growing trees from seed to be planted on the dunes along the coast.

2 Anciently-enclosed marshland draining to Swanpool drain. A 17th century description talks of two lakes called Swanpool, holding plentiful wildfowl, eels and saltwater fish such as turbot and sole. To the north lay a marsh known as Caldicot, referred to in the 13th century as being rich grazing for sheep. Further north, on the marsh edge, names like Salthouse Pill recall boiling sea water for making salt.

3 Six distinctive 'Dutch-Gable' type houses in this area were built after WWI under a Lloyd-George scheme to provide 'Homes for Heroes', with 18 ex-soldiers settled there.

4 Penybedd Farm. One of the principal farms belonging to the Cwrt Pembrey estate, shown as a minor gentry house on Emanuel Bowen's Map of South Wales of 1729 and modernised in the last century.

5 & 6 Wartime reminders in this area include large concrete-block anti-tank defences and a concrete 'Astrodome', a simulated trainer for fighter pilots now protected as an Ancient Monument.

7 Railway line/A484 Road. Both were built in the early 1850s and marked the completion of the centuries-long process of enclosure of Kidwelly, Pinged and Pembrey marshes. The A484 was built to implement the Enclosure Act for Pinged and Pembrey marshes. Constructed on a causeway, it was completed in 1851. At the same time, the South Wales Railway, engineered by Isambard Kingdom Brunel, was under construction. The official opening through Pembrey parish was on 21st August 1852, when Brunel and other distinguished guests travelled as passengers from Swansea to Carmarthen.

8 Kidwelly-Llanelli Canal (mineral railway line) and Ashburnham Canal. At first Lord Ashburnham transported his coal from the pits and levels at Coed Rhyal by packhorses to ships on the Gwendraeth Estuary and Burry Inlet. Canal construction began in 1796, amongst the earliest in Wales. It was 1.5 miles long between Coed Rhyal and the Gwendraeth estuary with a short branch built in 1805 towards Ffrwd Farm to a coal pit on Ffrwd Marsh. By 1818 the coal was exhausted and the canal was abandoned.

The Kidwelly and Llanelli Canal was built to link the Gwendraeth valley and a new harbour at Pembrey. A Tram Road Company was created in 1812, but colossal expenditure and silting at Pembrey caused severe problems. Burry Port harbour was opened in 1832 and an extension of the canal reached there by 1837. Just as it began to be profitable, the threat from the advancing railways became too much. The Company reformed itself into the Kidwelly and Burry Port Railway Company and constructed a mineral railway along the line of the canal.

Today, Ffrwd Farm mire is an important nature conservation site with a rich variety of marshland plants.

Ceinioglys Primrose

9 Terraced cottages (Waun Rhedyn Mân), typical early 19th century industrial workers housing.

10 & 11 The Ashburnham Canal was linked by tram road to the Coed Rhyal coal pits, with numerous traces of slants, adits, pits, large spoil tips and inclines. Coed Rhyal is now owned by the Dyfed Wildlife Trust, and has additional way-marked trails.

12 Cwrt Farm. After the Norman Conquest, Pembrey became a manor within the Lordship of Kidwelly, the earliest known family being the Butlers of Court Farm or Cwrt in 1361. In 1677 the surviving heiress married John Ashburnham of Sussex, who was raised to the peerage in 1689. The last Earl of Ashburnham died in 1924. In the intervening centuries the Ashburnhams were important industrial entrepreneurs as well as dominant landowners. Though ruinous, Cwrt remains the largest surviving Elizabethan building in Carmarthenshire, with distinctive architectural details of tall chimneys and mullioned windows.

13 Lane from Cwrt – an old hollow way, perhaps the oldest route traversed on the walk, being the medieval route down to Penybedd and Caldicot.

14 Looking down from the railway bridge is the old branch railway line leading to the former Royal Ordnance Factory, now part of Pembrey Country Park. For its history, see separate leaflet on sale at the Park's Visitor Centre.

Safle Picnic Comisiwn Coedwigaeth
Forestry Commission Picnic Site

Coed Agored i'r Cyhoedd	Public Access Wood
Llwybrau a Argymhellir	Recommended Routes
Hawliau Tramwyr Eraill	Other Rights of Way
Llwybrau Eraill a Chaniatâd	Other Permissive Routes
Llwybr St Illtyd	St Illtyd's Walk
Gwylfan	Viewpoint

Hawffraint y Goron © Crown Copyright LA09007L/97/01

0870 6082 608

All Wales Public Information Helpline:

Public Transport: For up-to-date information, phone the

Gwasanaethau Trawiniaeth Gyhoeddus Ledled Cymru ffonwch:

Trawiniaeth Gyhoeddus: I gael y wybodaeth ddwydddarf am y

for enjoying the countryside.

Llyn Llech Owain near Gorslas, all offering excellent opportunities

Pembrey Country Park, Gelli Aur near Llandello and

– that there are three Country Parks in Carmarthenshire –

Now that you have enjoyed one of our walks you may like to know

www.carmarthenshire.gov.uk

Telephone: (01554) 747500

Ty'r Nant, Trostre Business Park, Llanelli, SA14 9UT

Parks and Countryside Unit,

For further information of walks in this series contact:

This is one of a series of country walks in Carmarthenshire.

Want to know more?

cyfleoedd rhagorol i bawb hwyhau cefn gwlad.

a Llyn Llech Owain ar bys Gorslas. Mae pob un yn cynnig

Pembrey, Gelli Aur ar bys Llandello,

– yna dri pharc gwledig yn Sir Gaerfyrddin –

A chithau wedi cerdded un o'n llwybrau, efallai y carech wybod bod

www.sirgar.gov.uk

Ffôn: (01554) 747500

Ty'r Nant, Parc Busnes Trostre, Llanelli, SA14 9UT

Uned Parciau a Cefn Gwlad,

cyllwch a'r:

I gael rhagor o wybodaeth am y llwybrau yn y gyfres

Mae'r llwybr hwn yn un o gyfres Llwybrau Sir Gaerfyrddin.

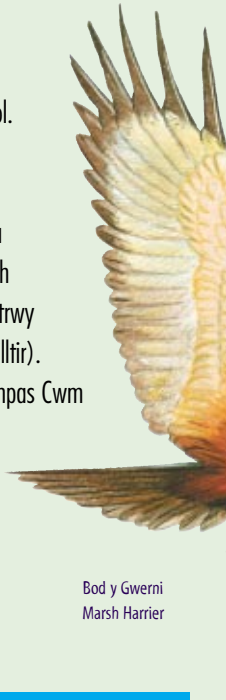
Eisiau gwych rhagor?

Y Teithiau Cerdded

Mae'n bosibl y bydd rhai o'r llwybrau yn lleidiog mewn tywydd gwlyb ac awgrymir bob cerddwyr yn gwisgo esgidiau cryf addas. Byddai ysbiedndrych yn ddefnyddiol.

Man cychwyn y llwybrau yw maes parcio y Comisiwn Coedwigaeth ar ffordd fynedfa'r Parc Gwledig. Mae yna ddewis o lwybrau i'w dilyn. Mae un yn mynd o amgylch Coed Rhyal (7.2km/4.5 milltir), mae un arall yn torri trwy Goed y Cwrt ac ymlaen i Fferm y Cwrt (5.6km/3.5 milltir). O'r ddau lwybr ceir golygfeydd godidog o'r wlad o gwmpas Cwm Gwendraeth, Traeth Cefn Sidan a Phenrhyn Gwyr. Edrychwch am y boda, y cudyll, a bod y gwerni.

Saif pentref Pen-bre ar wastad-dir glan- mor Bae Caerfyrddin. Y tu ol iddo, saif Mynydd Pen-bre. Dyna egluro tarddiad yr enw – Pen Bryn.

Bod y Gwerni Marsh Harrier

Y Rheolau Cefn Gwlad

Wrth ddefnyddio llwybrau cofiwch gadw at reolau cefn gwlad.

- Mwynhewch y wlad a pharchwch ei bywyd a'i gwaith.
- Ceuwch bob lliadiart.
- Cadwch eich cŵn dan reolaeth glòs.
- Cadwch at lwybrau cyhoeddus wrth groesi tir amaethyddol.
- Defnyddiwch lidiardau a chamfeydd i groesi ffensys, perthi a walydd.
- Gadewch lonydd i anifeiliaid, cnydau a pheiriannau.
- Ewch â'ch sbwriel adref.
- Helpwch gadw pob dŵr yn lân.
- Gwarchodwch fywyd gwyllt, planhigion a choed.
- Byddwch yn ofalus iawn ar heolydd gwledig.
- Peidiwch â chreu sŵn yn ddiangen.

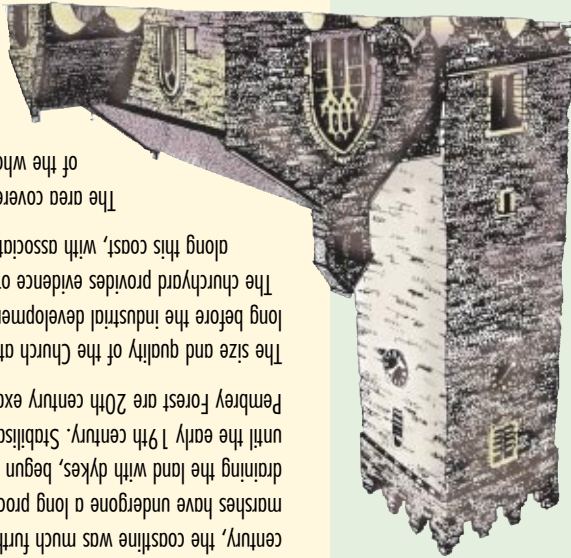
Pembrey

The coastline 6000 years ago was at the foot of the high ground of Pembrey Mountain. In the Iron Age when the hillfort of Garreg Lwyd was occupied and even when the Normans established their castle stronghold at Kidwelly in the 11th century, the coastline was much further inland than it is today. Pembrey and Pingo marshes have undergone a long process of reclamation by building seawalls and draining the land with dykes, begun in the later Middle Ages and not completed until the early 19th century. Stabilisation of the sand dunes and the creation of Pembrey Forest are 20th century examples of a similar process.

The size and quality of the Church at Pembrey shows that it was an important place long before the industrial developments of coal mining, iron founding and shipping. The churchyard provides evidence of the many losses of life from ships wrecked along this coast, with associated tales of looting and contraband.

The area covered by these walks contains excellent examples of the whole history of communications from medieval roads and tracks through to the new roads, canals and railways of the industrial age, carrying anthracite coal across the newly reclaimed marshes. The remains visible today form a fascinating insight into our industrial history and archaeology, blended with fine views and rich countryside habitats.

Capel Pen-bre

The Walks

Paths may be muddy in bad weather and strong footwear is recommended. Binoculars are useful.

The walks start from the Forestry Commission car park on the Pembrey Country Park access road. There is a choice of walks, one looping around Coed Rhyal (7.2km/4.5 miles) or one cutting through Court Wood on to Cwrt Farm (5.6km/3.5 miles).

Both routes provide spectacular views across the surrounding countryside over the Gwendraeth Valley, Cefn Sidan sands and the Gower Peninsula. Look out for buzzards, kestrels and marsh harriers.

The village of Pembrey lies on the coastal plain adjoining Carmarthen Bay. Rising behind the village is Pembrey Mountain. The Welsh name Penbre relates to the location of the village – ‘Pen’ meaning end, ‘bre’ meaning hill.

The Country Code

Whilst using paths please remember to follow the country code.

- Enjoy the countryside and respect its life and work.
- Fasten all gates.
- Keep dogs under close control.
- Keep to public paths across farmland.
- Use gates and stiles to cross fences, hedges and walls.
- Leave livestock, crops, and machinery alone.
- Take your litter home.
- Help to keep all water clean.
- Protect wildlife, plants and trees.
- Take special care on country roads.
- Make no unnecessary noise.

Cefnogwyd gan Basiect y Barcud a Chyngor Cefn Gwlad Cymru Supported by the Kite County Project & Countryside Council for Wales

Photographic: Carmarthenshire C.C. and Stuart Lloyd Associates

Pen-bre

6,000 o flynyddoedd yn ôl, roedd tonau'r mor yn golchi godre Mynydd Pen-bre. Yn Oes yr Haearn, pan roedd yna bobl yn byw ym mynogaer y Garreg Lwyd, a hyd yn oed wedi i'r Normaniaid godi'u castell yng Nghydwell yn yr 11eg gannt, deuai'r arfordir dipyn pellach i'r tir nag y daw heddiw. Yn yr Oesoedd Canol y dechreuwyd ar y broses hir o godi morftiau a ffosydd i adfer corsydd Pen-bre a Rhinged o'r mor a sychu'r tir ac ni welwyd pen ar y gwaith tan ddechrau'r 19eg gannt. Sefydlodd twyni tywod a chreu Coedwig Pen-bre yw ymddiriedon yr 20fed gannt yn y broses honno.

Mae maint ac ansawdd yr Eglwys ym Mhen-bre yn broft i'r bwysigrwydd ymhell cyn dyddiau'r diwydiant glo, haearn a llongau. Yn y tynwnt, mae llawer i gareg fedd i goffu'r rheini a gollodd eu bywydau mewn llongddrilladau ar hyd yr arfordir, ac mae'r storiau am y smyglo a'r ysbello yn dal i gael eu hadrodd.

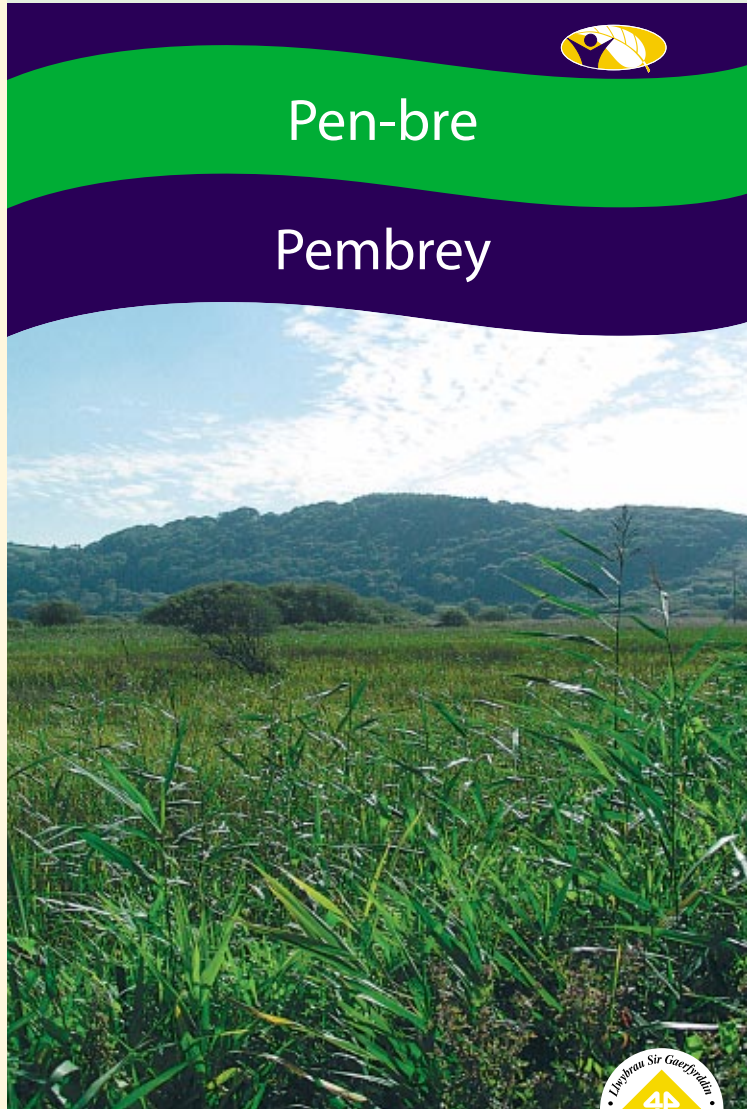
With gardedd y llwybrau hyn, fe welwch sawl agwedd ar hanes y ffordd yng Nghymru, o ffyrdd oes Ionnydd canoloesol i heoldd, camlesi a rheilffyrdd yw diwydiantol a giudat glo caled ar draws y corsydd a oedd newydd eu cipio o'r mor. Yn ogystal â'r oifon sy'n ddirych ar ein hanes a'n harchaeoleg diwydiantol, mae golygfeydd hardd o'r wlad a'r arfordir.

Bryngaer ar dŵr yn o dir yw'r Garreg Lwyd, gyda llethrau seith a dwy res o bren, a thai crwn a mifer o storffeydd o bren y tu mewn i'r amddiffynfeydd. Credir iddi ddyddio o'r cymrod CC400 i CC100.

I'r dwyrain o'r Garreg Lwyd y mae clog Oes yr Haearn Coed y Marchog. Gellid tybied i'r fnygaer hon, oherwydd y crochenwraith Rhufeinig o'r ail gannt OC a gwtwyd yno, bathau wedi cymrod y Garreg Lwyd. Mae tystiolaeth y bu caer o ryw fath o gyfnod cyharchar ac ben y bryn, o'r Oes Efydd hwy efallai. Y dangosnyddidau pwysicaf yw'r mathau cymmar o wenith (emmer a speff) a gwtwyd wrth oifon, pedwar postyn – oifon cyffredin ar safleoedd Oes yr Haearn. Credir mai ysguboriau oeddnynt, wedi'u codi ar bedwar postyn i amddiffyn y llafur rhag llygod a llwydhi.

Pen-bre

Pembrey

Llwybrau Arfordir Sir Gaerfyrddin
Carmarthenshire Coastal Walks

Cyngor Sir Gaerfyrddin
Carmarthenshire County Council

Amser Hamdden
Leisure Time

